

הרצל איש-הדת

אוצר החכמה

תכופות עסקו בערכה של האישיות הרצל לעם ישראל. הכל מודים שיותר ממה שנתן המדינאי והמנהיג לעמו נתן האיש הרצל. כי מנהיג היה בעצם רק למפלגה, ואילו כלל ישראל ידע רק את אישיותו. ברם בזה לא הוגד עוד הכל: לא אישיותו אלא שמו של הרצל, שם זה נעשה לאחד החביבים ביותר ולבן בית בעם ישראל. ואפילו החוגים החרדים שנלחמו בהשקפותיו ולא הכירו בזכות אישיותו להיות מנהיג בישראל, גם הם לא יכלו להשתחרר מחבלי הקסם בהם נמשכו אחריו.

פעלה השפעת הרבנים שהמוני העם הרחבים לא נגררו אחרי דעתו של הרצל. אולם שום כח לא היה יכול לעכב בעד מלה יחידה זו "הרצל" להכות שורש בנשמת האומה. צלילה של מלה זו לבדו דיו היה לעורר בלב כל איש ואיש מישראל זרם של רגשי החיאה פנימית. נואמים אנטי-ציוניים נמנעו להזכיר בנאומיהם את שמו של הרצל, כדי שלא לחלל בזה את רגשי האומה. אולם בשעה שהציונים גלו לפתע פתאום תגלית שיש להרצל גם שם עברי ("בנימין זאב") והמזרחיים היו סבורים שמעשיהם רצויים עוד יותר בהוסיפם לו גם את התואר "רבי" – הנה התמהמה החלק השמרני של האומה להסכים ל"שנוי" חדש זה, משום ש"שעבור" זה טעם למדניות היה בו, ולתאר "רבי" היה אצלו מעין צליל שאין יוצא מן הלב.

"הרצל" – בשם זה הרגישה האומה כל כך הרבה. מהו הקסם השפוך על פני שם בלתי עברי זה?

סבורני שאת הרמז הנכון נמצא בתשובה שהשיב אחד מרבותי, גאון מפורסם וצדיק, לאחר מזוללי הציונים בחמת קנאתם: "הרצל בעל תשובה הוא". אמנם את הדרך הנכונה עוד לא מצא. ואולם הראה שצפון בו כח של בעל תשובה אמיתי. איש כזה עלול בודאי לתעות עת חפשו את הדרך הנכונה. ואולם בהכרח ימצאנה

סוף סוף.¹

כן, בשביל עם ישראל היה הרצל בעל תשובה גדול, חלוצה של תקופת-תשובה גדולה ביהדות.

"והיה ביום ההוא ובאו האובדים מארץ אשור והנרחים מארץ מצרים" – הנה עוד מעט והגיעה השעה שישובו כל הנרחים. הצעירים יתאספו מסביב לדגל אבותיהם. כן, עוד מעט יבואו כולם. הגדול שבהם כבר בא! לעם ישראל שמש הרצל הגשמתו של רעיון התשובה, שזרח עליו כמעט בהוד הזהר אשר לגבור דתי. כי תשובה אמתית הלא היא: החזרה הפנימית, לפנות ערף לרעיונות ואפני מחשבה רגילים, ההכרה באפסו של עבר שהופיע מלא זהר ותקוה. יש בה מהכשרון לבנות בנין חדש על חרבות עולם רוחני הרוס. כל זה טיבו ויסודו בכח דתי פנימי, כי רוח דתי פועל בלי הפסק ביצירה ובבנין. ואפילו באישויות המהפכות הדתיות טבועה מדה גדולה של כח יוצר. על הדת נמנה מחנה גדול של גבורי תשובה כאלה. ואולם אין האידיאליזמוס החדש יודע אותם אלא רק במקצת. הרצל היה אחד המעטים, אבל כולו ובתוך-תוכו היה טבעו דתי.² האידיאליזמוס שלו היה נובע ממקור הדתיות העמוקה. דבר זה קבע את כוון מהותו, אופן מחשבתו ומנהג חייו. נזכרים אנו באמונו העמק באדם, רוח רגשו ואהבתו לילדים, דבקתו הילדותית באמו. ביתר בהירות מזהרת דתיותו של הרצל ממעשהו לפני צאתו לנסיעתו הידועה לרוסיה כדי להתראות עם המיניסטר פליוזה. זמן מועט לפני צאת הרכבת נעלם הרצל: רצה להשתטח מתחלה על קברו של אביו. איזה דיפלומט אירופאי היה מתכוון לצעד דפלומטי רציני כזה הכנה "סנטימנטלית" כזו?!

רב מפורסם שהשתתף בקונגרס השני שב משם (והוא

1. כשהדפיס את המאמר מחדש (הצופה, יח תמוז תשי"ב), הוסיף משפטים אלו: "השיבה לעם היא רק שלב אחד. אבל שלב ראשון זה, עליה ראשונה זו, מצמיחה כנפים לטוס מעלה מעלה. לא לחינם אמרו חז"ל: מקום שבעלי תשובה עומדים וכו'".
2. בהצופה הוסיף: "נפשו של הרצל נארגה באריג המסתורין הדתי."

אנטי-ציוני קנאי) תאר בספרו את הרושם העמוק שעשה עליו הרצל בבית הכנסת הבזילאי. הרצל נקרא ל"שלישי". ברך את ברכתו בקול הנוח. מעשה זה שהכל רגילים בו – עשה על הנאספים רושם מזעזע כל כך שבעיני כולם עמדו דמעות.

מה פירושו של דבר זה? הוזה אומר: שהעם דמה או התגעגע לראות את הרצל יהודי כשר ומאמין. ונזכר אני בעובדה דלהלן מימי ילדותי בעיירה קטנה:

בכנופיה קטנה של יושבי בית המדרש ששוחחו כנהוג מאחורי התנור, ספר ציוני אחד על טובו ונדבת לבו של הרצל: פעם אחת ישב עם בני משפחתו על הגזוזטרה, ראה יהודי אביון ושלח לו על ידי אחד הילדים מטבע של זהב, ולולא זאת, אמר, לא היה לאל ידו "לבלוע את לגימתו". העיר על ספור זה איש למדן וזקן: "ובהכרח הוא איש טוב". הנה המשיך אותו ציוני לספר על חסידותו של הרצל, איך רגיל היה לדקדק באמירת קדיש אחרי אביו ובהדלקת נר של חנוכה, ואז נענה אותו למדן וזקן: "מי יודע, אולי 'נסתר' הוא, אחד מל"ו" היה בזה כמובן הרבה מן התמימות של למדן בן עיירה קטנה. בכלל ידוע ידעו שאישיותו של הרצל עשירת האור אינה נקיה מצללים, ושעוד הרבה עליו לתקן בחייו הדתיים. ואולם רוח אדירה קננה בו, עשויה לשובב נפש נואשה. בעיני האומה היה מקור עוז נובע מרקבון ההתבוללות, פורץ כסופת שלג וסוחף הכל בדרכו.³

היו מי שחוו את דעתם שאמונם המוחלט של יהודי המזרח בהרצל מתבאר על ידי רגש התודה שחדר את יושבי עמק הבכא העלובים האלה בראותם את איש הטרקלינים האירופאיים והוא אינו בוש לרדת אליהם. ואולם די להתבונן באותו ביטול שבהן אותו "אֶסֶט-יודע" מתייחס כיום לאירופה המערבית כדי להכיר כמה

3. בהצופה הוסיף: "והאמינו סוף סוף שהוא יפנה את הדרך לתשובה גמורה, יטהר את האויר המורעל בטהרת לבו, בישרנותו ההיגיונית שהראה את כחה שלא להתכיש בפני ליצני אירופה עלובה ומתבוללת."

חסר-בינה הוא היסוד שעליו נבנות השקפות מעין אלו. ואולי הקסים את לב האומה בראיונותיו בחצרות המלכים ובהבטחות מרחיקות לכת שהבטיח מעל בימת הקונגרס? כמה מן השטחיות יש בדרך הסתכלות זו בתופעה הפלאית! אמנם כן, הראיונות והקונגרסים היו בלי ספק "מרהיב עין", אולם לא ההצלחה האפשרית שבצעדים מדיניים אלו אלא הרצון הטוב שהתגלה בכל ההשתדלויות – הוא שרכש לו, להרצל, את לב העם. אמנם כן, רק הרצון הטוב והטהור של הרצל היה בעל הכח הכובש הכביר הזה. וגם בקונגרסים לא הבטחותיו של הרצל, אלא אמונתו האישית והעמוקה היא היא שהדליקה בעם את האש הקדושה. העם החרד, שנשמתו המאמינה נעשתה יותר ויותר חדורת יאוש ומפח נפש, כמהה למלה האחת: "אמונה"! התגעגעה פשוט לאיש שיכלה באש אמונתו האישית כל ספק מן הנשמה, שיפזר את ענני האנכיות המגושמת וילהיב ללהבת אש את הנצוצות העמומים. לעם ישראל, לסוכן נעלה ובטוח זה של אוצרות האנושיות הרוחניים-דתיים, הנטיה לאמונה היא הגורם הכי חשוב בחייו הנפשיים. ובאמת, אותה אישיות היודעת לעורר את נטיתו זו ולהוציאה אל הפועל יכולה למשול בעם ישראל. לעם הדת יש תמיד אוזן קשבת לכל דבור בלב שלם הנובע מעמקי נפש מאמינה.

היהודי מאמין הוא, אבל אינו כרוך אחרי אמונות תפלות. על ידי חלוף שני המושגים האלה, נולדו העלילות הרבות של האנטי-שמיים על הספקנות היהודית וחוסר הרגש של יראת הכבוד. ה"חסרונות" הנזכרים הם תוצאות מקוי אופי יהודיים. נפש שחוננה בעמקות יתרה מתייחסת באדישות ואפילו בספקנות לכל כבושיהם של רוחות שטחיים. אמונה אמתית ועמוקה דורשת מנושאה הרבה מאד, וצריכה היא איפוא גם לעומק וגם לגודל השגב לעמוד במדרגה אחת עם הנשמה היהודית. היהודי מפקפק בהבטחות ובאותם האנשים שאומרים לרכוש את לבו על ידי הבטחותיהם. אבל רגש של

אמון עמק לו למאמין ולחולם.⁴

* * *

”ציונות זו היא שיבה ליהדות לפני השיבה לארץ היהודים.”
 שיבה ליהדות ושיבה לארץ היהודים! החלק השני של אמרה זו יצר
 את המפלגה, אולם החלק הראשון רכש את העם.

והרצל בעצמו? פה צריכים אנו למשוך קו מבדיל בין
 המדינאי ובין הפיטן, בין הרצל החיצוני שבימות החול ובין הרצל
 החגיגי האמתי. מעשיו ורצונו שייכים לגבול התופעות החיצוניות.
 ברם פנימיותו, געגועיו, כולם שרשיהם נעוצים עמק ברגש הדתיות
 האמתית. במחשבתו מדעת הכיר במפלגה בתור נושא רעיונו, בתור
 יסוד לעבודה ממשית ולהתפתחות העצמה החיצונית, אולם
 בפנימיותו העמוקה, מעבר לגבול הידיעה וההכרה, משלו בו רחשי
 לב בלתי ברורים שהכוח הבונה והמניע בנשמה היהודית היא היא
 האמונה. במציאות היה הרצל איש המדיניות. אולם באמת מלא היה
 דתיות הפונה ערף לחיים החצוניים, אדם שכל השתדלות להגביר את
 יסוד החיצוניות במהות החיים וביסודם עלבון מדכא עד ארץ – הוא
 לו, חלול הקודש קשה. פתוס מוסרי ורגש עולם רומנטי – אלה היו
 שני היסודות החזקים ביותר בהיותו הרוחנית, בישותו, ואפיניים הם
 גם בשביל טיב מחשבתו המדינאית.

עובדה זו שהרצל היה בפנימיותו כולו דתי מבארת לנו באור
 נכון את הנגודים שבינו ובין בני דורו ומפלגתו. הרצל לא היה לאומי
 במשמעותה האירופאית של מלה זו. הסגולה המיוחדת של לאומיותו
 דתית היא בעיקרה. ומכאן סבלנותו (שהיא סגולה מיוחדת אך ורק
 לרגש-עם דתי) לגבי מדות עם רוחניות אחרות. הבנתו העמוקה
 בפולחן הדתי וגם העובדה שייחס רק ערך טפל לאותם היסודות
 והערכים שטיבם חילוני-לאומי נקי כמו שהוא בולט ונכר ב”תל

4. בהצופה הוסיף: ”הרצל היה מאמין וחולם יחודי”

אביב" שלו – כל זה מובן לנו רק על ידי גורם זה. משום זה באו עליו כידוע הלאומיים הקיצונים בטענות חמורות. ואולם שאיפתו ותעייתו צמחו משורש נעוץ עמוק בחושו הדתי, חי ובלתי מוכר, וזה גרם לו להרצל לרחש תכופות בעיקר [!]. אולם נבצר ממנו להורות לו את הדרך להכרה ברורה ומקיפה. נראה שמכאן גם ביאורים לעובדה המפליאה שאיש אירופאי כהרצל נמנע בתמידות להעמיד לזכות את "שאלת התרבות". כידוע באו הציונים התרבותיים בתלונות קשות על הרצל בגלל עמדתו הקרירה ביותר לגבי שאלת התרבות. "הלא היה לשעבר יהודי מערב מתבולל" – רגילים היו לחוות את דעתם בענין זה קצת "תלמידי החכמים" מן האסכולה העברית החדשה. ואולם "יהודי מערב מתבולל" זה מתמול הרגיש בנפשו ובלבו הרבה יותר עמוק את מהותה של שאלת התרבות העברית מקצת תלמידי חכמים אלה. בשעה שהאחרונים רגילים היו תמיד לתפוס את הדבר תפיסה חיצונית, סלל לו מבטו הנבואי של הרצל דרך למעמקי נשמת האומה האין סופיים. תמיד שאף והשתדל מתוך יסוד קדום ועמוק זה לתפוס את גרעינה הפנימי של מהות הלאומיות היהודית. ומה הפלא איפוא, שבחפשו הפנה גם הוא, הרצל, את מבטו בהכרח ליסוד הדתי בתור יסוד ראשון ומכריע?

אמנם כן, חוסר ידיעות עבריות הנהו בלי ספק ה"פגם" הגדול באישיותו היהודית של הרצל. ואולם עין הפייטן שלו ורוחו המחונון בדתיות עמוקה ודקת הרגש היו ביותר ויותר קרובים לנצחי שביהדות מקצת מאותם שנתגדלו בסביבה יהודית ונתחנכו על ברכי תרבות-רוחנית עברית חדשה. כי לא הידיעות לכשעצמן ממלאות תפקיד בעל ערך, אלא הרוח החודר וזורם דרך הידיעות כזרם חי. הרצל הצטיין בכשרון גאוני של הארה פנימית. ואע"פ שידע רק במעט את תוכן היהדות הרוחנית, מכל מקום היה רוחו נקי ממדע המפלגה המגמתי. "מה זו תרבות עברית?" בשאלה תמימה זו פנה פעם לאחד המנהיגים של הציונים התרבותיים. ואולם מן התשובה (או יותר נכון: התשובות) נתקררה דעתו רק במעט. הרגש הרגיש

[10/07/2018]

מתוך הארה פנימית שדבר זה שקוראים לו "תרבות יהודית" אין טיבו מעין אותם המאורעות שהתרחשו בנפשו בבית הוריו. הרגיש בה חיקוי ביודעים, שטבעו בכך שהורכב באופן מסוים מיסודות תרבותיים זרים ושונים. בתוך מבוכ מסובך זה של השקפות עולם מתנגדות זו לזו נשאר לו רק מוצא אחד: להכריז על התרבות העברית העתיקה האמתית! ואולם לשם זה צריך היה לנקודת מסע בטוחה, ודבר זה רק ידיעות עבריות עשירות היו יכולות לתת לו. צריך היה גם לעזרתו של העם. המפלגה לא נתנה עזרה זו. ומשום כך הכריז הרצל על רעיון חדש: "מתחלה ארץ היהודים ואחרי כן תרבות עברית." כלום יש סתירה בין אמרה זו ובין הכרוז: "השיבה ליהדות לפני השיבה לארץ ישראל"? לכאורה יש ויש. אולם הרצל בעצמו ראה את האמרה החדשה כמורה דרך למדיניות שלו, כמורה דרך למפלגה שלו. ברם הוא בעצמו נשאר נאמן לכרוז הישן שהורה לו, לגבור התשובה, את הדרך לעם המאמין.

והרצל נכסוף נכסף לעם. בכל לב חפש את הדרך המובילה לו. אמנם כן, הוא בעצמו נשאר שבוי בידי דואגים, שומרים "שכוונתם רצויה". "הראו לי את העם" – קרא הרצל בתמידות אל יועציו; הללו הראו לו על היידלברג וברן. . . אולם הגאון שבו, ההארה הפנימית שבו הרגישה ורחשה שאת העם צריכים לבקש במקום אחר. והרצל בא לוילנה. מה שהתרחש בנשמתו היהודית האמתית בשעת פגישה זו בין עם וגבור – זה יכול לתאר רק ווילנאי. הרצל נשא עיניו וראה את עמו החרד, והעם נשא את עיניו וראה את הרצל שלו. מה שאירע אותה שעה בעל ערך סמלי הוא. יכול היה לעלות רק על דעת הכח הגס של המפלגה הציונית ברוסיה להפריד בין הדבקים. ואולם לא הצליח הדבר בידה. כלילה התהלך ברחובות וילנה ובמבואותיה, פתח את הדרך למעונות המרתפים, ובכל מקום בואו נעשה שותף לצער, נחם ועודד. ולנפח יהודי עני לחץ את ידו המפוחמה השחורה: "שלום עליכם!" (אגב, מאורע זה לא לטובתו של אותו יהודי עני נגמר. מתוך קנאה וסקרנות רדפו אחריו עד

שהוכרח לעזוב את וילנה לאמריקה – כשהוא נושא את תמונת הרצל בלבו.

בוילנה למד הרצל לדעת את העם. בוילנה למד העם לדעת את הרצל. וילנה החרדית והעתיקה נתנה לרגשותיה העמוקים בטוי מלא הוד של כבוד. מורה ההוראה הזקן ונשוא הפנים בוילנה, הגאון הזקן והישיש ר' שלמה הכהן (בעולם הרבנים נקרא בשם "הכהן הגדול") מסר להרצל בשם "ירושלים דליטא" ספר תורה קטן, ובהניחו את ידי הכהן החזירות שלו על ראש הרצל בעל ההוד שבמלכות לחשו שפתי הרבי הזקן: "ספר תורה זה יוליך אותנו לארץ ישראל!" פני הרצל חורו. מה שרפרף והתרקם אותה שעה בנשמתו פנימה גילו דמעותיו בעיניו. ^{אוצר החכמה}החריש. הרב הזקן עמד בקושי על רגליו, אולם לא רצה לשבת בנוכחותו של הרצל. וזה אמר: "ישב נא רבנו תחלה. זקן הוא ממני וגם חכם!" מלים אלה צלצלו באזני הנוכחים כסמל, סמל להשתייכותו לוילנה העתיקה והחרדית, לעם העתיק והחרד.

שגבו של הרצל מתבטא ביתר בהירות בעובדה שאפילו לאחר הגיעו למעלה הגבוהה ביותר בסולם הכבוד וההדר האנושי לא נתן לעצמו להיות נמשך בעבותות הקסם המפלגתי, אלא נשאר זה שהיה לשעבר: הגשמת כאב האומה ומבשר כסופיה.

בשעה שראה הרצל בוילנה את מצוקת הדחקות של העם וכשנודע לו בפטרסבורג שרק מעטה היא התקוה להיטיב את המצב – אז הבשילה בו ההחלטה לפרוץ ביד חזקה בחומת הניר של הסעיפים וההחלטות. כיון שראה את עמו בדחקותו הנוראה רצה גם להביא לו תשועה בידו. בוילנה הבשילה בו החלטה זו, בבזל נתפרסמה: אוגנדה. בלי ספק ידע הרצל שאוגנדה אינה דרך לציון כל עיקר. ואולם אולי תסול דרך אל העם? ואז, אז חטא את החטא הגדול ביותר. מקומו בלב העם בטוח היה לו זה כבר. יותר לא היה צריך לדרוש. מעולם לא היה בדעת העם לראות אותו כגואל, וללחם

מידו לא קוה העם מעולם. כבטחונו הגדול באלוהים ידע העם להתעורר מאז ומעולם. מיד גבורו קוה העם רק סער רוחני, עדוד הנפש, ולא יותר. הרצל עשה רושם מיוחד דוקא ע"י כך שלא התבונן לנאומי הקונגרס שלו במספרים, לא עסק בפומבי בדקלום "דינים וחשבונות". ליהודי יש בכלל די והותר מספרים וספרות, העם היהודי קוה לשמוע, התגעגע פשוט לשמוע שלוש מלים: עתיד, תקוה ואמונה. מפי הרצל שמע העם תכופות את המלים החמודות האלה. העם רחש אהבה עמוקה אליו משום שאין איש כמוהו שידע לעורר בקרבו את רוח החיים הפנימית שבו.

אולם איזה ערך יכול היה לתת מדבר באפריקה לעם הצמא לאמונה וכמה להתרוממות הנפש? הרגש הדתי אשר להרצל הוכיח לו מיד מה אמיצים הם הקשרים בין הדת ובין ארץ ישראל. ואפיני הוא שדוקא החרדים, ובראשם הרב ריינס הזקן, הם שהבינו להרצל והתייחסו באמון לישרת לבו.

ומי יודע? אולי מצאו על ידי זה הדרך המובילה אל העם? אוגנדה בשביל המפלגה, בשביל המדיניות, בשביל הרצון הכביר השואף לפעולה. ואולם ארץ הקודש, מעין נובע אמונים נצחיים לארץ אבות, ציון הנצחית שלעולם לא תשכח, זו שבתהלים – בשביל העם הנאמן והנעלה בפשטותו.

מות קודם זמנו הרס באכזריות כל אותן התקוות הנחמדות שחלמו עליהן. הרצל מת. דוד וולפסון רעו הנאמן נשבע על קברו את השבועה רווית הגעגועים של על נהרות בבל. זכרוננו חי לעולמי עד בנשמת האומה, מוכתר בתודה וצער, ושמו של הרצל תקוה ועדוד בו עד היום הזה.⁵

5. בהצופה הוסיף:

תודה לאיש שחזונו ומעשיו הצילו את העם בדור של שמד וטמיעה, תקן תקוה לנואשים ועידוד לנחשלים, וצער – על חזון שלא נתקיים במלואו ובטהרתו. והבאים אחריו? הם הכריזו מיד על עצמם כעל יורשי הרצל, אולם לא כעל תלמידיו. בתורת

ירושא נטלו את "המפלגה" יחד עם רוח המפלגה ועם הצמצום שבמפלגה. ואולם את הדרך הנכונה המובילה אל העם ואל לבו אינם יכולים למצוא כל זמן שלא העלו את המפתח הצפון בעמקי נפש האומה, האומה שהיא כולה אגדה וסוד פלאים, אחד מסודות הבריאה של יוצר עולמים.

ועכשיו? חלומי של המאמין הגדול ביעודי חזונו ונביאינו נתקיים. חזונו של החולם הנפלא שקם לנו בדור האחרון פסק להיות אגדה. מדינת היהודים קמה ונהיתה. ואנו מצפים להגשמת "כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים".

תורה ותקווה

כשהופיע המאמר בידידיש (אונזער וועג, טז תמוז תש"ח) הוסיף דברים אלו:

[30/07/2018]

ווער וועט אראפנעמען די ערד פון דיינע אויגן, הערצל, און דו וואָלט געזען די אייניקלעך פון די מכבים, די תלמידים פון רבי עקיבא, קימפן מיט גבורה און קדושה. זיי גארטלען זיך אָן מיט גבורה ווי די לייבן און זאָגן-אָן ליבשאַפט און ברידערלעכקייט, דעם נייעם טאג פאַר זייער פאַלק און פאַר יעדן איינעם, וואס טראגט אויף זיך דעם צלם אלקים.

במכתבו לפרופ' שמואל אטלס (כח תמוז תש"ח) כתב הרב וויינברג:

האם קראת מאמרי על הרצל? שם מדבר אני ג"כ על גבורתם וקדושתם של גבורי ישראל בא"י – הנחמה האחת בשבילי.

במכתבו לרב אברהם ארזי (ה ניסן תש"י) כתב:

ככל בית ישראל מתאווה גם אני לגור בארץ הקדושה ולהנות מכבודה והדרה של המדינה העברית ולראות בבנינה המחודש.

במכתבו לר"ר ישעיה וולפסברג (ל ניסן תשי"ד) כתב:

מאנשים רבים שמעתי על הרושם הכביר שעשו הרצאותיו על השומעים, ושמחתי מאד כי נתקמה שאיפתי שהבעתי לפני שנים במאמרי אשר פרסמתי באונזער וועג הפאריזאי, בהצופה ובשערים על הצורך שיבואו לתפוצות לא רק שליחי מגבית כי אם גם אנשי רוח ומחשבה שיפיצו דעת תורה וחכמת ישראל. "לכו והתפרנסו זה מזה" – מאמר זה יתקיים בנו. אנשי התפוצות יפרנסו ארץ ישראל בחומר וחכמי ישראל יפרנסו את הגולה ברוח, ורק ע"י עזרה הדדית זו תתקיים אחדותו של עם ישראל. לפי דעתי צודקים מתנגדי הרמב"ם שחלקו עלי' על הסתמכו על מאמר בודד בתלמוד שאין בין ימות המשיח וכו' אלא שיעבוד מלכות בלבד. ימות המשיח הם שאיפה לעתיד מזהיר התלוי בנסי-נסים של מהפכה עולמית כללית. במצבנו אנו לא רצוי כלל שכל ישראל יתכנסו בארץ קטנה ויאכלו איש את בשר רעהו. האידאלי הנכסף הוא שא"י תהי' המטרופולין שלנו, וישובי ישראל בתפוצות יהיו את הקולוניות של א"י, שעליהן לפרנס ולשמור על ארצנו הקטנה שתוכל להיות מרכז הרוח לנו ולכל העולם. לשמחתי הולך ומתקיים החזון שאנשי א"י הם הגדולים בתורה ובחכמה, חד מנהון כתרי משלנו. ותקותי כי יהי' למופת גם במוסריותם

האנושית והיהודית. את הערעור על "אזרחות כפולה" יכולים לבטל לא ע"י מאמרים והוכחות הגיוניות כי אם רק ע"י מופתים מעשיים: אמון ומסירות נפש למולדת המקומית ואהבה ומס"נ למולדת אבות ובנים. צריכים להראות לעולם כי היהודים מסוגלים לאהבה כפולה זו. הברון רוטשילד יוכיח ועוד יהודים גדולים אחרים. הבעי' של תורה ומדינה יפתור הדור הבא. תמימות היא מצד הרב מימון שליט"א שהסנהדרין יפתור בעי' זו. אין דורנו מוכשר להקים סנהדרין במובן מלא ושלם. יש צורך בשיטת לימוד חדשה, בהשקפה חדשה ו- באמונה מחודשת. ריפורמה היא קציצת אילנות, ולנו יש צורך בנטיעות חדשות. הרב מימון הוא חכם גדול בידיעת התורה אבל פסיכולוג גרוע מאד.

שמחתי בהודעתי המפורטות על גידול בניו והתפתחותם. זהו הדור החי הפועל והיוצר שאותו ראית בעורנו מוטל בערש ויונק משדי אמו. זו הנאה גדולה שבכחה להקל על השלמה עם המות. אני זקנתי ונחלשתי וסבלתי הרבה, אבל זכיתי לראות בתקומת ישראל וזו היא נחמתי, ועלי' אני מודה לר' שהוציאני מגיא ההריגה ותופת הייסורים הנוראים.

במכתבו לרב יוסף יהושע אפפעל (ו כסלו תשכ"א) כתב:

שמחתי מאד לראות את כת"ר מתענג על יופי הארץ וקדושתה ועליונותה וב"ה שזכינו לכך לראות מדינה יפה ומתפתחת לשם ולתפארת כל העולם.

במכתבו לרב אפפעל (כד טבת תשכ"א) כתב:

את מכתבו הנחמד בתיאור חוויותיו באר"י קבלתי בשעתו ושבעתי עונג רב, הן מתוכנו והן מהתארים היפים – מעשה סופר פייטן גדול – מכל מה שראה ושמע. מכתבו עורר בי תשוקה בוערת לעלות ולראות כל מה שראה הוא, אמנם לא בדרך האחרים שבאים גם להיראות ולהשמיע קולם, כי אם כיהודי פשוט החומד לראות בטוב הארץ ויפי'. ב"ה כי זכינו לכך בימינו. זו היא נחמה פורתא על החורבן הגדול ועל הפורעניות שנתכו עלינו בזעם.

במכתבו לרב אפפעל (כ כסלו תשכ"ד) כתב:

הגר"י סרנא ר"מ דיה"ק חברון כתב לי כי נשיא הארץ מר שזר ביחד עם תלמידי השר רח"מ שפירא רוצים להזמיןני לבוא לא"י ולהתפרנס על חשבון המדינה, ואני בקשתי שלא להזמיןני באופן רשמי ואי"ה אבוא מעצמי ואיני רוצה להתפרנס על המדינה כי יש לי ב"ה.

במכתבו לרב שמחה עלברג (הפרדס, ניסן תשכ"ז, עמ' 6) כתב:

הכרוז של הרב אלטוסקי על חג העצמאות ראוי לשבח גדול. כאן במונטרוי לא נתתי רשות לחוג את חג זה בביהכ"נ הקטן שלנו. ולא משום שלא רציתי להשתתף עם השמחים לעצמאות עברית בא"י. אדרבא, זה הוא משושי בחיים שזכיתי לראות בבנינה של א"י אחרי שנות הזעם ומדורות הגיהנום שעברתי בהם, וזו לי הנחמה

האחת בחיי. אבל דעתי היא: א) אין רשות להכריז על חג דתי אלא לוועד של גדולי התורה והדת שבדור, ואי אפשר להתעלם מגדולי הדור כמו החזון איש, הרב מבריסק והגרא"ז שליט"א שהתחמקו ולא השתתפו בהכרזה זו. ב) אין לרבנות הראשית בא"י לעשות דבר הנוגע לכללות האומה בלא הסכמת גדולי רבני שאר הארצות. אין להסכים בשום אופן, שהרבנות הראשית בא"י תהא ברת-סמכא עליונה לכל עניני הדת כ"ז שבחירתה תלוי במפלגה אחת ולא בבחירתם של כל חכמי ישראל שבדור. ג) אין להניח שתהיה להממשלה החילונית יד והשפעה בענינים דתיים, כ"ז שזו אינה עומדת על הבסיס של שמירת תורה ומצוות.

במכתבו לאחיו (חסר תאריך; נכתב לפני הקמת המדינה) כתב:

I was overjoyed to get your letter which informed me of your experiences in the U. S. army. I do not consider the time you spent in the armed forces as useless. Military service is an excellent training for later life. It is the fulfilling [of] the duties of a conscientious man to his country. The soldier is dedicated to sacrificing himself for mankind. I will not hide my inner thoughts from you. I am sure your experience would be very useful to the Jewish army in Palestine. The time will come when the Jewish nation will have need of you. A Jewish heart is large enough to embrace love both for the native country and for the national country.

30/07/2018nח

במכתבו לאחיו (Feb. 28, 1950) כתב:

I was very glad to see you occupying yourself with the Jewish problem. Anti-Semitism is as old as the Jewish people, and will disappear with the last Jew. The assimilation or the playing in Americanism or Anglicism or Germanism is a lost game. As Jews we must endure it with dignity and patience. The Gentile is just as ready to understand a sincere Jew as a "turned" Jew. The creation of the Jewish State will eliminate the contempt which is worse than the hate. Besides, it gives the opportunity to all Jews who so desire to dedicate their all to their own people. Every young Jew must now answer this question: Will you be a sincere Jew or a pseudo-American?

במכתבו לד"ר משה שולוואס (ערב פסח תרצ"ז) כתב:

קויתי לבוא לחג הפסח לא"י וגם הפעם עכבני מן השמים. מר יהתל כי ויאמר שלא רק גורמים חיצוניים בדרך אלא גם עכוב נפשי פנימי. כן הדבר! אבל לא חלילה חסרון אהבה לא"י ולמתרחש בה, אלא עודף של רגש. רגשן גדול אני בטבעי, וכל תנועה נפשית יתירה עלולה להרוס את בריאותי. יודע אני כי א"י הולכת ונבנית ע"י אנשים שאינם אלא דיפלומאטים ולא נביאים או לכה"פ בעלי רוח הקודש. העומדים בראש הבניינים אינם מסוגלים לתת לישוב ולאוכלוסים ההולכים ומתרכבים פרצוף עילאה. הם יכולים רק לתת משלהם והם מטייעים באמת את מטבע "אנושיותם" על הצבור העברי, וצר לי וצר לי והם הולכים וצרים צורה שאינה מרהיבה ביפיה. ועוד סבה לדבר: היי לי ידידים שמתו ועברו מן העולם. עם הרב קוק ז"ל הייתי

מקורב מאד בתחלת המלחמה ואח"כ נתקררה האהבה אבל לא נסתלקה ועמדנו בחליפות מכתבים זע"ז וקויתי לבוא ולראותו לחדש את האהבה הישנה. קויתי ועכש"י תמה תקותי! מורי הרנצ"פ ז"ל, הסבא מסלובודקה, השביעני כמה פעמים לבוא ולתעלס עמו בחבת הקודש של א"י וגם הוא איננו. הגרמ"מ עפשטיין ז"ל, אלופי ואוהבי הדגול – איננו. הרב ארונסון שהי' אוהבני אהבת נפש וגדולה הי' אהבתו אלי גם ביומו האחרון כידוע לכ"ב, גם הוא הפציר בי לבוא ולשמוח בבנין הארץ והציע לי ללוות אותי בכל הטיולים וסיורים שעתידי אני לעשות ברחב הארץ והמושבות – גם הוא אבד לי לעד. ומה לי ומי לי עוד בארץ. ידידים, מכרים, גם מתי מספר של תלמידים חביבים אבל הם צעירים או זקנים עליזים ושמחים בחלקם ומתירא אני שלא אהי' ביניהם כאבל בין החתנים. אמנם יש לי גם ידידים "משכבר" מן הגולה. אבל מר יודע שאין אני מחשב הרכה ידירות שטחית ונבובה, ו"חבוק ידים" מזויף מאוס עלי יותר מנשיכה גסה.

ועוד: הרבה כיתות וסיעות ופלגות ישנם בארץ שאינני משועבד להם ואין לי עמהם מרגע נפשי. אוהב אני אנשים שאנושיותם היא יהדותם. . . . אוהב אני ביותר את הפועלים הפשוטים העובדים עבודת העם והארץ בקדושה ובטהרה. אבל מה אני בעיניהם? היכול אני לבוא ולשפוך את "אהבתי" בחיקם? הלא לא יאמינו בי וגם ילעגו לי!

במכתבו לפרופ' שמואל אטלס (ד אב תשט"ז) כתב:

נגזרה עלי גזירת גלות רוחנית ונפשית. אני ירא לעלות לא"י. שם יש עולמות שונים שמבטלים זא"ז ושונאים זא"ז, ואני שורה בשני עולמות ובמי עלי לבחור בכואי שמה? וסו"ס אהי' מוכרח להתבודד שמה. ולכן טובה לי הבדידות במדבר שומם מאשר להיות בודד בעולם סואן ורועש.

אחרי 30/07/2018

אודות הרב ארונסון (שנזכר למעלה במכתבו לד"ר שולוואס), כתב הרב וויינברג ב"ב ניסן תרצ"ה.

לאלמנת רבנו הגאון הצדיק מהר"ש ארונסון ז"ל ולכל בני משפחתו

שחוחי יגון וצער אנו מבכים את פטירתו של ראש משפחתכם הרב הראשי זצ"ל ומביעים לכך השתתפותנו באבלכם הנורא.

יושבי ברלין שזכו לראות ולהכיר את הרב הגדול ז"ל וללמוד תורה וחכמה מפיו במשך השנים שהי' יושב כאן, מתאבלים מאד על האכדה הגדולה שאבדה לנו במות עלינו אחד מגדולי הדור, שהי' מקרב את כל הבריות לתורה וליהדות והי' מוסר את נפשו על כל אחד מ ישראל.

לעולם לא יסור מלבנו זכרו של רבנו המנוח ז"ל ובגעגועים של צער נזכור תמיד את הימים הטובים שזכינו להתחמם לאור תורתו וחכמתו ולהנות מהשפע הרוחני שהי' אישיותו הגדולה משפיעה לכל הקרב אליה.

המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

השרוים באבל ומצפים לגאולת ישראל ושמחתם

יחיאל יעקב וויינברג

ראש בית המדרש לרבנים בברלין